

Єжи Стемповський

У долині Дністра

W dolinie Dniestru

Переклад з польської Василя Лопуха

Przekład z polskiego Wasyl Łopuch

Переклад за виданням:

Jerzy Stempowski. W doline Dniestru. Pisma o Ukrainie. Wybrał, opracował,
posłowie i przypisami opatrzył Andrzej Stanisław Kowalczyk. Biblioteka
«WIEZI». Warszawa, 2014.

Текст перекладу за Харківським правописом 1927 року.

Право на переклад надало Towarzystwo «WIEZ».

Право на використання малюнка Наполеона Орди
надав Muzeum Narodowe w Krakowie.

Переклад з польської та коментарі *Василя Лопуха*

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

Я прийшов на цей світ 1894 року, у польській родині, в Україні.

Ці слова, здавалося б такі прості, сьогодні потребують багато пояснень.

Річ у тому, що тоді (XIX століття — В. Л.) національність батьків мала дещо інше значення ніж тепер. Молоде покоління звикло розглядати національність як своєрідну форму етнічної спадковості для кожного новонародженого. Нам казали, що народжується німець або негр, і тільки потім він стає людиною, якщо взагалі доходить до такого.

У долину Дністра ці поняття було привнесено із Заходу порівняно пізно, і я не впевнений, чи навіть сьогодні там змінилися погляди на це. У Західній Європі ми бачимо всюди, вздовж мовних кордонів, укріплені замки, мури, рови, які свідчать, що тут тривалий час люди боролися за кожне село, кожен клаптик землі. За нашої пам'яті тут точилася запекла боротьба за володіння кожною школою, кожним заводом, кожною крамницею, кожною останньою акцією. У вогні тих боїв народи Заходу змогли повсюди встановити свої мовні кордони, вигнати чужинців, видавати візи іноземцям і так створити видимість внутрішньої однорідності.

На моїй пам'яті у Східній Європі нічого такого не було. Вся величезна частина Європи, що лежить між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями, була однією великою шахівницею народів, наповнена островами й анклавом найдивніших комбінацій змішаного населення. У багатьох місцях кожне село, кожна соціальна і професійно-ремісничка група спілкується своїми говірками. У моїй рідній долині Середнього Подністров'я люди розмовляли так: заможні — польською мовою, селяни — українською, чиновники — російською з відтінком одеської говірки, купці — по-ге-

брейськи¹, теслярі та столярі — як філіпони², а старообрядці — російською з новгородською вимовою, «кабаніки»³ — розмовляли своїм діалектом. До того ж, у тій же місцевості були ще села з дрібною містечковою шляхтою, що розмовляла польською мовою, і з такою ж шляхтою, що розмовляла українською мовою; молдавські села говорять румунською; цигани — циганською. Турків, за загальним визнанням, вже не було, але в Хотині, на іншому боці Дністра, і в Кам'янці стояли їхні мінарети. Перевізники на переправі через Дністер досі називали Подільський край Лящиною, а Бессарабський берег — Туреччиною, хоча і Польща, і Туреччина були вже досить далеким минулим⁴.

До того ж у ярах і лісах, за межами поселень, жили так звані «ярові люди» з дикими бородами і дивним поглядом, які, мабуть, взагалі не розмовляли будь-якою мовою. Тут я опускаю ще тонші особливості, що траплялись в Буцневі⁵, де всі гебреї були громадянами Туреччини і ніколи не служили в армії, оскільки наймолодшому з них, згідно з паспортом, було п'ятдесят років.

Усі ці відтінки народностей і мов частково перебували у змінному стані. Сини поляків часом ставали українцями, сини німців і французів — поляками. А в Одесі взагалі творилися неймовірні речі: греки ставали росіянами, бачили там і поляків, які приєднувалися до «Союза Русского Народа». Ще дивніші комбінації виникали у змішаних шлюбах.

¹ У сучасному мовленні українців слово «жид» вважається застарілим, а слово «єврей» має російське походження. Нині в українській літературі, зокрема в перекладах, щораз частіше вживають слово «гебреї» (hebraeus — лат.), яке поширене в багатьох європейських мовах.

² Філіпони (липовани, філіповани) — релігійна група старообрядців, переважно московитів, які за часів Івана Грозного зазнали переслідування. Частина з них оселилася в Молдавському князівстві. Тепер мешкають в Україні та Румунії. Мають суворі релігійні настанови і традиційно протистоять Російській Православній Церкві. Найчисленніша громада проживає у м. Вилкове Одеської області.

³ «Кабаніки» (*kabannicy*) — люди, які жили в передмістях і займалися вирощуванням і забоем свиней.

⁴ Автор пише про період після третього поділу Речі Посполитої (1795), коли її територія потрапила під окупацію Росії, Австро-Угорщини і Пруссії, після чого вона припинила державне існування до 1918 року.

⁵ Буцнів — село в Летичівському районі на Хмельниччині.

— Якщо поляк одружився з русинкою⁶, — казав мій тато, — то їхні діти, зазвичай, ставали українцями або литовцями.

Взаємопроникна плинність народів створювала ілюзорні сподівання царським урядовцям, що за допомогою якогось натиску вдасться перетворити всіх на росіян. Їхні надії були марні. Утиски з боку адміністрації не тільки не зменшували кількості старих народів, але щоразу пробуджували до життя нові народности. За моєї пам'яті, власне, розвинувся національний рух українського, литовського та білоруського народів.

Різноманітні взаємини між людьми впливали на зміну рідної мови, але жодна з цих мов не зникла. У роки моєї юности деякі з цих діалектів розвинулися і перетворилися на чудові літературні мови, якими писали вірші, що були сповнені невідомими досі словесними чарівностями. Коли одна з народних традицій починала слабшати, то від сусідніх народів приходили неофіти, щоб підтримати її.

Таємниця цих дивних і заплутаних процесів, насправді, дуже проста. У ті часи національність не мала фатального характеру етнічної неминучости, а переважно була справою вільного вибору. Цей вибір не був обмежений мовою. У долині Дністра, через яку перейшли відголоски багатьох великих цивілізацій, мова кожної з них несла в собі різні історичні, релігійні та громадські традиції. Кожна цивілізація являла собою певну моральну позицію, що витворювалася протягом століть тріумфами, поразками, мріями і софістикою.

Цей вибір іноді мав у собі риси опортунізму. Я бачив щось подібне під час недавніх подорожей до Ужгорода, який тепер вкотре перейняв угорську назву Унгвар. На головній вулиці, під назвою Корсо, я чув здебільшого угорську мову. Старий мешканець цього міста на моє запитання, чи в Ужгороді завжди було так багато угорців, відповів:

— Е, ні. І тепер їх не так багато. Змінилися тільки чиновники, але ті, що прогулюються вулицею Корсо, завжди одні й ті самі. За часів Австрії вони говорили німецькою та угорською мовами; за часів Чехії — чеською; коли настала Україна — українською мовою, а сьогодні знову говорять угорською.

⁶ Русинка — українка. Русин — давня назва українців, найчастіше жителів Карпатського регіону. У міжвоєнній Польщі слово «русин» вживалося в урядовій термінології цілеспрямовано для заперечення існування української нації.